

Ірина РОМАНИНА

*кандидат філологічних наук, науковий співробітник
відділу української мови*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3668-1867>

e-mail: iraromanyna@gmail.com

ЯРОСЛАВА ЗАКРЕВСЬКА – ЗНАКОВА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА (ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

*Пам'ять про великих людей має для нас не менше
значення, ніж їхня жива присутність*

Сенека Молодший

Висвітлено основні події з наукового життя Ярослави Закревської – відомої діалектологині, дослідниці словотвору та лексики українських говорів. Наголошено на її роботі над другим томом «Атласу української мови» (АУМ), де розроблено систему укладання словотворчих карт, які представляють не лише морфемну структуру окремого слова, а й систему словотвору української діалектної мови. Відзначено також, що АУМ – єдиний зі слов'янських лінгвістичних атласів, який охоплює українську мовно-етнічну територію незалежно від сучасних державних кордонів. Акцентовано, що впродовж багатьох років вона брала участь у створенні фундаментальних міжнародних проєктів – «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» і «Загальнокарпатського діалектологічного атласу». Зазначено, що Ярослава Закревська роками записувала українські говірки на етнічних землях українців: у Польщі, Білорусі, Словаччині, Молдові, тому проблеми української мови за межами України стали одними з основних в останнє десятиліття її наукової діяльності. Констатовано, що дослідниця вважала одним з найпроблематичніших питань світового українства – визначення належного місця рідної мови в системі базових індексів етнічності.

Ключові слова: Ярослава Закревська, діалектологія, «Атлас української мови», діалектний словотвір, гуцульський говір.

Ярослава Закревська народилася 14 грудня 1931 р. у с. Звяртів Томашівського повіту Люблінського воєводства (Польща). Батьки були вчителями – викладали у школах Звяртова, Городиславичів, Холма, Рави-Руської.

Упродовж 1948–1953 рр. Я. Закревська навчалася на українському відділенні філологічного факультету Львівського університету ім. І. Франка. Вона належала до мовознавців, вихованих тим поколінням львівських учених, які, попри переслідування і важкі післявоєнні роки, зуміли передати наукові традиції, що формувалися

Ярослава Закревська.
Фото з особової справи

довкола Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Її вчителями були, зокрема, Михайло Возняк, Іларіон Свенціцький, Іван Ковалик, Лукія Гумецька. Ще у «студентські роки розпочалося захоплення Ярослави Закревської діалектологією – вона була учасницею діалектологічних експедицій під керівництвом членів кафедри української мови, а однією з тем її курсових робіт стало дослідження мови творів Василя Стефаника»¹.

У 1953 р. Я. Закревська вступила до аспірантури відділу мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові (тепер – відділ української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Науковим керівником став Іларіон Свенціцький, який ще тоді побачив її мовознавчий талант. У рецензії на розвідку Я. Закревської професор пише, що «стаття повна

справжнього змісту досі не розкритих ще скарбів Франкової майстерности» і вважає її «добрим задатком майбутнього дослідника на полі справжньої філологічної праці»².

У 1958 р. Ярослава Закревська захистила дисертацію, а 1966 р. опублікувала на її основі монографію «Казки Івана Франка (мовно-художній аналіз)», науковим редактором якої була Зіновія Франко. Великий розділ праці стосувався «народно-розмовної основи прозових казок І. Франка»³.

Усе наукове життя Я. Закревської пов'язане з відділом української мови. Після закінчення аспірантури вона продовжила працювати в інституті – спочатку молодшим науковим (1956–1962), старшим науковим (1963–1986), провідним науковим співробітником (1986–1987), а від 1987 р. стала завідувачем відділу.

Поворотна подія у житті відділу відбулася 1957 р., коли Інститут мовознавства АН УРСР доручив Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові роботу над другим томом «Атласу української мови» (АУМ) і передав наявні тоді матеріали. Діалектологічну групу очолив Павло Приступа. Така праця стала можливою завдяки зусиллям членів колективу: Ярослави Закревської, Лідії Коць-Григорчук, Мирона Онишкевича, Дмитра Бандрівського, Антона Залеського (авторами карт були також Тетяна Назарова і Федот Жилко). Від 1966 р. проєкт очолює Я. Закревська. З цього приводу Т. Назарова писала в листі: «... єдине, що мене тішить – тверда впевненість у Вашій вправності, у твердості Вашої волі як керівника і великій досвідченості всієї Вашої групи»⁴. Обсяг робіт, який виконували науковці загалом і Я. Закревська зокрема, насправду захоплює. Наприклад, за 1963–1968 рр. вона провела 10 діалектологічних експедицій (6 – для АУМ, 3 – для «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» (ЗЛА), 1 – для «Загальнокарпатського діалектологічного атласу» (ЗКДА)), «відредагувала 400 карт та підготувала до передруку 200 коментарів; із виготовлених

¹ Хобзей Н. Ярослава Закревська: штрихи до портрету. *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської*. Львів, 2003. С. 10.

² Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської / відп. ред П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 39.

³ Закревська Я. *Казки Івана Франка (мовно-художній аналіз)*. Київ: Наукова думка, 1966. 76 с.

⁴ Листування Ярослави Закревської. *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської*. Львів, 2003. С. 46.

Ярослава Закревська. Львів, 1957

карт 110 увійшло до корпусу АУМу, коментарі до цих карт становлять 8,5 аркушів рукопису»⁵. За цими цифрами стоїть кропітка праця, яка вимагала глибоких знань і вмінь, адже потрібно було сформулювати концепцію кожної карти, дібрати систему знаків, побудувати легенду карти так, щоби вона не руйнувала системи засобів (знаки, штрихування тощо). Проте, незважаючи на навантаження, не завжди сприятливі обставини в роботі над атласом, Я. Закревська у листах підбадьорює і мотивує колег своїм: «... якщо б життя не було складним, то не було б і цікавим»⁶.

Другий том атласу з'явився друком 1988 р., хоча, як зазначає Наталя Хобзей, «роботу над ним укладачі та редактори офіційно завершили 1970 року»⁷. Ця діалектологічна праця вирізнялася серед іншого словотвірними картами, що були ініціативою Я. Закревської⁸. Тут «розроблено систему укладання словотворчих карт, які мають на меті представити не лише морфемну структуру окремого слова, а й систему словотвору української діалектної мови»⁹. У цьому томі виділяємо п'ять видів таких, що «по-різному представляють словотворчий матеріал, який

⁵ Особова справа Я. Закревської. *Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. С. 39.

⁶ Листування Ярослави Закревської. С. 56.

⁷ Хобзей Н. Ярослава Закревська: штрихи до портрету. С. 10.

⁸ Там само.

⁹ Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ: Наукова думка, 1976. С. 18.

поступово ускладнюється від зображення морфемної структури окремого слова до картографування словотворчого типу як одиниці словотворчих опозицій»¹⁰, який у досліджуваних говорах має чітку територіальну диференціацію.

Робота над атласом передбачала формування мережі населених пунктів за кордоном. У ті часи це вимагало значних зусиль і навіть відваги. Я. Закревська вважала, що без говірок, які перебувають поза межами границі, закінчення атласу немислиме¹¹. Однак тільки в 1968 р. Ф. Жилко повідомив львівським колегам, що «конфлікт з директором розв'язаний у той спосіб, що Атлас картографується незалежно від державних кордонів, отже, включається безпосереднє продовження українського ареалу»¹². Щоправда, не всі пункти, які були попередньо узгоджені, вдалося дослідити, наприклад, із запланованих 18 говірок Мараморощини та Сучавщини діалектні дані наявні тільки з 3-х. Проте завдяки подвижницькій роботі українських діалектологів АУМ – єдиний зі слов'янських лінгвістичних атласів, що охоплює українську мовно-етнічну територію незалежно від сучасних державних кордонів. До другого тому «включено приблизно 100 населених пунктів, розташованих на території інших держав, що безпосередньо межують з Україною: 35 у Білорусі, 13 у Молдові, 14 у Польщі, 18 у Східній Словаччині, 3 в Румунії, 3 на території колишньої Югославії»¹³.

Як учена зі значним досвідом практичної роботи у сфері лінгвогеографії, Я. Закревська стала членом Міжнародної комісії «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» при Міжнародному комітеті славістів. Упродовж багатьох років поруч із найдосвідченішими представниками слов'янських діалектологічних шкіл вона брала участь у створенні фундаментальних міжнародних проєктів – «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу» і «Загальнокарпатського діалектологічного атласу». У четвертому томі останнього, який вийшов друком 1993 р. у Львові, стала відповідальним редактором. Значна частина фактичних матеріалів цього тому вперше вводилася до наукового обігу й охоплювала групу лексики, пов'язану з народними звичаями і традиціями, з характеристикою фізичних особливостей людини, частинами її тіла, хворобами; матеріали містили відповіді на 112 запитань Програми ЗКДА¹⁴.

Наукова співпраця із колегами з Польщі, Словаччини, Росії та інших країн утвердила добре ім'я Я. Закревської серед лінгвістів. У листі Т. Назарова, наприклад, пише про доповідь для наради по ЗЛА: «Дуже гарну доповідь Ти зробила в Ленінграді, вітаю від душі, відлуння від неї доходять до нас ще й зараз»¹⁵. Або: «... дуже було шкода, що Тебе не було, всі розпитували, передавали вітання, тепло, по-дружньому, – було дуже приємно»¹⁶.

Проблема ґрунтового дослідження явищ діалектного словотвору визріла під час праці над зазначеними атласами (починаючи від збирання матеріалу в польових

¹⁰ Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору... С. 18.

¹¹ Листування Ярослави Закревської. С. 45.

¹² Там само. С. 53.

¹³ Закревська Я. Гуцульські говірки в діалектологічному доробку Олекси Горбача. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів, 2000. С. 24.

¹⁴ Загальнокарпатський діалектологічний атлас. Вип. 4. Львів, 1993.

¹⁵ Листування Ярослави Закревської. С. 61.

¹⁶ Там само. С. 65.

Ярослава Закревська, Олекса Горбач, Анна-Галя Горбач. Берфурт, червень 1994

умовах і до узагальнювального етапу – картографування матеріалу) та стала поштовхом до написання монографії «Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті» (1976), а відтак захисту докторської дисертації «Діалектний словотвір в ареальному аспекті» (1985). Монографія містить важливі спостереження про часткові зміни словотворчого значення окремих афіксів, інформацію про максимальну сферу функціонування окремих суфіксів, їхню продуктивність на тій чи тій території. Цікавий розділ про шляхи переходу окремих назв рослин із діалектів у сферу термінологічної лексики, у якому також засвідчено явище, коли «між окремими назвами рослин, зовнішньо схожими з відповідними апелятивами, семантичні зв'язки фактично уявні»¹⁷. Дослідження діалектного словотвору дало змогу виділити великі ареали, які інколи виходять за межі певного діалекту й охоплюють інші слов'янські мови (наприклад, іменники з суфіксом -исько, назви дійової особи зі суфіксом -ар), а також виявити спільні й паралельні процеси та тенденції у мовах, що контактують¹⁸.

Подібно, мабуть, через глибоке вивчення й осмислення матеріалів АУМ Я. Закревська зосередила увагу на гуцульському говорі. Павло Гриценко вважає, що імпульсом до вивчення цього діалекту, зокрема його лексичного складу, став «Загальнокарпатський діалектологічний атлас», адже «у межах цієї програми було підтверджено значення лексики у діалекто- і етногенетичних дослідженнях, на

¹⁷ Закревська Я. Нариси з діалектного словотвору... С. 127.

¹⁸ Там само. С. 25.

підставі лексичних свідчень модельовано напрями й етапи карпатських міграційних рухів, постання т. зв. карпатизмів, які сигналізують про високий рівень міжетнічної взаємодії у карпато-балканському ареалі»¹⁹. Усе це спонукало почати роботу над створенням словника гуцульських говірок – організувати нові експедиції на Гуцульщину, формувати текстотеку. Саме Я. Закревська започаткувала формування картотеки гуцульського діалекту у відділі української мови. Практичні дослідження зумовили й потребу теоретичних засад – створено детальну інструкцію укладання словника²⁰. Проміжним етапом у роботі над академічним словником стала інша лексикографічна праця – «Гуцульські говірки: Короткий словник» (1997), призначена «насамперед для освітянських потреб і масового користувача»²¹. Також Я. Закревська стала редактором збірників, присвячених дослідженням цього діалектного обширу: «Гуцульщина: Лінгвістичні етюди», «Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження».

Ярослава Закревська в розвідках немало уваги приділила також забутим тоді в Україні вченим: Іванові Зілинському, Марії Пшеп'юрській-Овчаренко, Вірі Вовк, Олексі Горбачу й ін. Зокрема, у листах пише, що має намір підготувати ґрунтовнішу статтю про М. Пшеп'юрську і «працює над Ів. Зілинським, адже молоде покоління так мало знає про цього знаменитого ученого»²². З О. Горбачем і його родиною у Я. Закревської склалися особливо теплі дружні стосунки та наукова співпраця. 1995 р. у серії «Видатні вчені НТШ» вона опублікувала монографію «Олекса Горбач: життєписно-бібліографічний нарис», у якому відкриває для читача постать багатогранного ученого-україніста. У листі до Михайла Лесіва називає її «книжкою про нашого улюбленого Професора», нагодою сказати добре слово про того, хто так багато зробив для української науки²³. Згодом, у 1998 р., за її редакцією вийшли спогади професора «Шлях зі Сходу на Захід», у яких крізь призму непростой долі автора простежується життя усього покоління української молоді Галичини 30–40-х років.

Як уже зазначено, Я. Закревська впродовж багатьох років записувала українські говірки на етнічних землях українців: у Польщі, Білорусі, Словаччині, Молдові. Тому проблеми української мови за межами України стали одними з основних в останнє десятиліття її наукової діяльності. Дослідниця вважала, що «одним із найпроблематичніших питань світового українства є ... визначення належного місця рідної мови в системі базових індексів етнічності»²⁴. У листах до М. Лесіва ділилася планами і заохочувала укласти збірник діалектних текстів із Підляшшя і Холмщини, вважала, що «тексти – непідробний документ нашого побутування у цьому регіоні»²⁵.

На Міжнародному конгресі українців у Львові серед іншого порушила важливе питання про т. зв. політичний русинізм ХХ ст., чи «неорусинізм», у Східній

¹⁹ Гриценко П. До цілості: гуцульський діалект у дослідженнях Я. В. Закревської. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів, 2000. С. 29.

²⁰ Інструкція для укладання діалектних словників / упоряд.: Я. Закревська, У. Єдлінська, Р. Керста. Львів, 1992. 31 с.

²¹ Гуцульські говірки: Короткий словник / уклад.: Г. Гузар та ін.; відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. С. 3.

²² Листування Ярослави Закревської. С. 71.

²³ Там само. С. 72.

²⁴ Закревська Я. Проблеми української мови за межами України. *Другий міжнародний конгрес українців, 22–23 серпня 1993 р. Мовознавство*. Львів, 1993. С. 143.

²⁵ Листування Ярослави Закревської. С. 74.

Словаччині, який постійно відгороджується від українського народу й мови, та наголосила на його псевдонауковості, неспроможності. Адже незаперечні мовні факти, зокрема АУМ та «Атлас українських говорів Східної Словаччини» Василя Латти, як відзначає Ярослава Закревська, свідчать, що ці говірки «зберігають загальні риси, якими визначається їх спільність з українськими діалектними системами»²⁶. Проте констатувала, що такі «ігри» стають чинником пришвидшення процесу мовної асиміляції.

Ярослава Закревська не лише «наближувала» до нас говірки прикордонні, а й відкрила нам українську Бразилію. Вона відвідувала країну на запрошення Українсько-бразилійської центральної репрезентації та інших місцевих інституцій. Окрім дослідницької роботи, мала семінари у Федеральному університеті Парани на мовознавчі теми, а також «доложила багато зусиль до кваліфікації учителів української мови, викладаючи на різних вишкільних курсах, останній – зимою 1998 року, в Прудентополісі»²⁷. Професорка Оксана Борушенко, яка супроводжувала Ярославу Закревську у візитах по громадах у Парані й Санта-Катарині, зазначає, що результати лінгвістичних досліджень українськомовної діаспори важливі й для історії, адже розмовляють бразилійські українці «говорами південно-західного наріччя ніби в законсервованій формі»²⁸, і на основі типу говірки, якою вони користуються й досі, «можна ідентифікувати місцевості, звідки прибули перші іммігранти, бо, як вже згадувалося, у багатьох випадках жодних документів немає, а сучасні третє й четверте покоління, яке вже народилося у Бразилії, не знає, звідки прибули їхні предки»²⁹.

Багато питань української мови – літературної та діалектної – не можуть бути зрозумілими та глибоко осмисленими без вивчення її історії. Я. Закревська працювала і над історичним словником, наприклад, упродовж 1978–1980 рр. «розписала і оформила 10 тис. карточок, підготувала матеріали для пробного зошита словника»³⁰. А як керівник відділу всіяко сприяла виходу у світ перших примірників «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.».

Ярослава Закревська вела насичене громадське життя – у 1989 р. стала активним членом відновленого НТШ у Львові, автором публікацій у «Записках НТШ» і «Віснику НТШ», брала участь у заходах товариств «Гуцульщина», «Холмщина».

Ярослава Закревська – непересічна постать українського мовознавства, яка залишила після себе неоціненні діалектологічні праці, що є свідченнями тисячолітньої історії української мови. Втішно, що, як Вчитель, вона виплекала достойних учнів – світлої пам'яті Наталю Хобзей та Тетяну Ястремську – і своїм прикладом надихнула їх плідно працювати на ниві діалектології та продовжувати зберігати скарби українських говорів.

²⁶ Закревська Я. Проблеми української мови... С. 143.

²⁷ Борушенко О. Професор Закревська і Бразилійська Україна. *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської*. Львів, 2003. С. 16.

²⁸ Там само. С. 15.

²⁹ Там само.

³⁰ Особова справа Я. Закревської. *Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. С. 77.

REFERENCES

- Borushenko, O. (2003). Profesor Zakrevska i Brazyliska Ukraina. *Dialektolohichni studii: Zbirnyk pamiaty Yaroslavy Zakrevskoi*, 3, 16 [in Ukrainian].
- Hrytsenko, P. (2000). Do tsilosti: hutsulskyi dialekt u doslidzhenniakh Ya. V. Zakrevskoi. In *Hutsulski hovirky. Linhvistychni ta etnolinhvistychni doslidzhennia* (p. 29). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU [in Ukrainian].
- Zakrevska, Ya. (Ed.). (1997). *Hutsulski hovirky: Korotkyi slovnyk*. Lviv [in Ukrainian].
- Zakrevska, Ya., Yedlinska, U., & Kersta, R. (Comps.). (1992). *Instruktsiia dlia ukladannia dialektnykh slovnykiv*. Lviv [in Ukrainian].
- Khobzei, N. (2003). Yaroslava Zakrevska: shtrykhy do portretu. *Dialektolohichni studii: Zbirnyk pamiaty Yaroslavy Zakrevskoi*, 3, 10 [in Ukrainian].
- Lystuvannia Yaroslavy Zakrevskoi. (2003). *Dialektolohichni studii: Zbirnyk pamiaty Yaroslavy Zakrevskoi*, 3, 46 [in Ukrainian].
- Zahalnokarpatskyi dialektolohichnyi atlas. (1993). (Vol. 4). Lviv [in Ukrainian].
- Zakrevska, Ya. (2000). Hutsulski hovirky v dialektolohichnomu dorobku Oleksy Horbacha. In *Hutsulski hovirky. Linhvistychni ta etnolinhvistychni doslidzhennia* (p. 24). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU, [in Ukrainian].
- Zakrevska, Ya. (1966). *Kazky Ivana Franka (movno-khudozhnii analiz)*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zakrevska, Ya. (1976). *Narysy z dialektnoho slovotvoru v arealnomu aspekti*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zakrevska, Ya. (1993). Proceedings of the II International Congress of Ukrainian Linguists: *Problemy ukrainskoi movy za mezhamy Ukrainy. Movoznavstvo*, Lviv, 22–23 serpnia 1993. Lviv [in Ukrainian].

Iryna ROMANYNA

PhD in Linguistics, Researcher

Department of Ukrainian Language

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3668-1867>

e-mail: iraromanyna@gmail.com

YAROSLAVA ZAKREVSKA – AN ICONIC FIGURE OF UKRAINIAN LINGUISTICS (TO THE 90TH ANNIVERSARY OF HER BIRTH)

The main events in the scientific life of Yaroslava Zakrevska, a well-known dialectologist, researcher of word formation and vocabulary of Ukrainian dialects, are highlighted. Emphasis is placed on her work on the second volume of the «Atlas of the Ukrainian Language». It is noted that, in the second volume, the system of word-formation maps is developed, which represents not only the morpheme structure of a single word but also the word-formation system of the Ukrainian dialect language. Moreover, AUM is the only one of the Slavic linguistic atlases, which covers the Ukrainian linguistic and ethnic territory regardless of modern

state borders. It is emphasized that for many years she participated in creating fundamental international projects – «All-Slavic Linguistic Atlas» and «All-Carpathian Dialectological Atlas». Yaroslava Zakrevska for years recorded Ukrainian dialects on the ethnic lands of Ukrainians: in Poland, Belarus, Slovakia, Moldova. Therefore, the problems of the Ukrainian language outside Ukraine became one of the main in the last decade of her scientific activity. The researcher believed that one of the most problematic issues of world Ukrainians is determining the proper place of the native language in the system of basic indices of ethnicity.

Keywords: Yaroslava Zakrevska, dialectology, Atlas of the Ukrainian language, dialect word formation, Hutsul dialect.